

T. H. Marshall in raziskovanje državljanstva-kot-pravic

Uvod

Eden najbolj relevantnih preglednih znanstvenih člankov na področju državljanstva avtorjev Willa Kymlicke in Wayna Normana (1994) je pomenljivo naslovljen z besedami *Return of the Citizen*. V njem avtorja nazorno poudarjata ponovno povečevanje zanimanja za državljanstvo, čeprav se je konec sedemdesetih let zdelo najboljše mesto za ta fenomen smetišče zgodovine. Državljanstvo je nepričakovano postalo eno ključnih gesel v znanstveni literaturi z začetkom devetdesetih let prejšnjega stoletja, kar je posledica spleta različnih dejavnikov, tako na ravni teorije kot tudi na ravni tektonskih družbenopolitičnih sprememb, ki sta jih prinesli zadnji dve desetletji (glej Kymlicka in Norman, 1994; Nyers, 2007; Janoski, 1998; Heater, 1999; Turner, 1993). V prid tej tezi je tudi ugotovitev urednikov ugledne znanstvene revije *Citizenship Studies*, da je več kot polovica literature na tem področju plod akademskih prizadevanj po letu 1990 (Isin in Turner, 2002: 9). Vendarle pa v marsičem pomembno prelomnico v teoriji državljanstva pomeni leto 1950, ko je Thomas Humphrey Marshall prvič objavil svojo razpravo o državljanstvu in družbenem razredu. Čeprav je omenjena razprava v marsičem anahronizem za sodobno teorijo državljanstva, pa vendarle ni mogoče zavrnilo dejstva, da je Marshall še vedno eden najbolj citiranih avtorjev na tem področju. Baza *Web of Science*, ki je raziskovalcem vse prepogosto znana iz napačnih razlogov, namreč kaže, da je Marshall citiran v skoraj desetini vseh del na temo državljanstva.¹

Marshallova povojna revitalizacija državljanstva, ki temelji na kontinuumu med pomanjkanjem in solidarnostjo, primarno posega na sociološko pomensko področje državljanstva, ki ga zaznamuje dihotomija državljan–marginalizirana oseba in iskanje mehanizmov za generiranje družbene kohezije (Mindus, 2007). Marshallovih razprav namreč ne gre brati zunaj konteksta keynesijanske misli, saj pravzaprav predstavljajo enega od vidikov keynesijanskih strategij za bla-

¹ T. H. Marshall je citiran v 8,4 odstotka od 8699 znanstvenih člankov na temo državljanstva, ki so bili objavljeni v znanstvenih revijah, indeksiranih v bazah *Science Citation Index Expanded*, *Social Sciences Citation Index in Arts and Humanities Citation Index* (Thomson Reuters, 2011). Ob tem velja poudariti, da omenjeni podatki zajemajo članke, objavljene šele po letu 1970, to je dve desetletji po tem, ko je bila Marshallova študija objavljena in izpostavljena kritikam.

ženje brezposelnosti, tj. preprečevanje družbenega nezadovoljstva, ki so ga povzročile posledice druge svetovne vojne (Turner, 2009). Iskanje temeljnih pogojev, ki omogočajo aktivno državljanstvo ter razumevanje pravice do pravic skozi socialno državljanstvo, odlikujejo Marshallova dela in so pomembno zaznamovala tudi njegove sodobnike (npr. Barbaleta in Cricka) ter celotno misel o socialni politiki in njenih učinkih v pogojih kapitalistične družbe. S prepričanjem, da je državljanstvo v principu instrument zagotavljanja polnega in enakega članstva v skupnosti (Kymlicka in Norman, 1994: 354), ki se zagotavlja z obširnimi podeljevanjem državljanskih pravic, predvsem skozi pravico do minimalnega prerazdelitvenega deleža in pravico živeti kot civilizirano bitje, je Marshall ustoličil sintagmo državljanstvo-kot-pravice in zaznamoval povojno razumevanje liberalnodemokratskega modela socialne države (ibid.). Z zagotavljanjem civilnih, političnih in socialnih pravic je namreč socialna država zagotavljala, da se je vsak član družbe lahko počutil kot njen polni in enakopravni član.

V nadaljevanju prispevka si bomo poglobljevali relevantnost Marshallovega prispevka na področju državljanstva, tako z vidika teorije kot tudi analitičnih nastavkov za empirično raziskovanje. V tej luči bomo tudi predstavili uporabnost Marshallove slavne triade državljanskih pravic na primeru nadnacionalne regulacije državljanstva in na primeru mednarodne primerjave nacionalnih državljanstev.

Marshall in liberalna tradicija državljanstva

Faulks (2000: 56) liberalizem označuje kot tradicijo, ki je prežeta z dualizmi. Eden teh se manifestira v napetostih v odnosu posameznik–skupnost, saj je državljanstvo primarno definirano kot skupek pravic s funkcijo zaščite posameznikove avtonomije. Od tod napetost, ki v veliki meri pojasnjuje ambivalenten odnos liberalizma do konceptov dolžnosti, demokracije in tudi do socialnih pravic. Skrajno individualistično razumevanje posameznika kot racionalnega in atomiziranega akterja namreč določa agentocentrično razlago človeškega delovanja, ki je slepa za vpliv strukture na izbiro akterjev (npr. rasa, razredna pripadnost, spol) (ibid.). Podobno učinkuje diada javno–zasebno, ki v marsičem oblikuje neenakosti v praksi, saj so odnosi na trgu zaščiteni pred vmešavanjem države s paleto civilnih pravic. Le-te so pogosto označene kot naravne pravice in razumljene kot antipod socialnim pravicam (glej Nozick, 1974).

Marshall je v marsičem poskrbel za prelom v teoriji državljanstva, saj je utemeljil državljanstvo v kontekstu popolne pripadnosti posameznika skupnosti (Bulmer in Rees, 1996). Ta se zagotavlja skozi tri vrste državljanskih pravic in institucije, ki jim dajejo družbeno podobo. Marshall se v državljanski literaturi pogosto omenja samostojno, zunaj eksplicitnega navezovanja na liberalno tradicijo (npr. Shafir, 1998), saj je kljub poudarjanju državljanstva-kot-pravic s svojim prispevkom na področju socialnih pravic močno zaznamoval liberalno tradicijo v socialnodemokratski smeri. Njegova misel, ki je pogosto označena tudi kot socialni liberalizem (npr. Shafir, 1998; Heater, 1999; Faulks, 2000), je prežeta z vizijo državljanstva kot orodja v iskanju ravnotežja med zahtevami alokacije in integracije (Turner, 1993). Marshall je z najodmevnejšo razlago državljanstva-kot-pravic po drugi svetovni vojni (Kymlicka in Norman, 1994: 354) ustoličil državljanstvo kot mehanizem za zagotavljanje polnega in enakega članstva. Skozi podeljevanje in zagotavljanje državljanskih pravic naj bi namreč obstoječe družbene (razredne) neenakosti postale sprejemljive (Marshall, 1992: 6). Enakost, ki je dosežena skozi podeljevanje in zagotavljanje državljanskih pravic, je tako po Marshallu združljiva z neenakostmi družbenih

razredov. Tako državljanstvo postane legitimacijski dejavnik družbene (razredne) neenakosti in relativizira v teoriji izpostavljene napetosti državljanstva s kapitalizmom (Marshall in Bottomore, 1992: 18).

Marshallova delitev državljanstva oziroma zaznava državljskih pravic na tri skupine (glej Marshall, 1950: 10–27) je eden najodmevnejših delov njegovega prispevka k teoriji državljanstva. Prvi del triade državljskih pravic so civilne pravice (civilno državljanstvo), ki so nepogrešljive za zagotavljanje individualne svobode. Med te med drugim spadajo: pravica do osebne svobode, svobode govora, misli, veroizpovedi, pravica do osebne lastnine, pravica do pravno veljavnih pogodb in pravica do pravne obrambe drugih pravic itd. Drugi del triade so politične pravice (politično državljanstvo), ki zajemajo pravico do participacije v organih politične oblasti in njenega izvajanja, bodisi kot predstavnik bodisi kot volivec. Zadnji, tretji del triade pravic so socialne pravice (socialno državljanstvo), ki se raztezajo vse od pravice do minimalne ekonomske blaginje ter socialne varnosti in pravice do soudeležbe pri družbeni dediščini pa vse do pravice do življenja na dostojni ravni in v skladu s prevladujočimi standardi družbe. Institucije, tesno povezane z zadnjo skupino pravic, so predvsem izobraževalni sistem in socialne službe. Marshall ugotavlja, da so se omenjeni trije sklopi pravic razvijali pretežno v različnih fazah, zato je deležen tudi ostrih kritik (glej Turner, 2009).

Pri Marshallovi triadi državljskih pravic je treba posebej omeniti različen značaj političnih in civilnih pravic na eni strani ter socialnih na drugi. Prve je namreč lažje natančno definirati kot druge, saj se zadnje nanašajo predvsem na kakovost življenja, ki jo je izredno težko predpisati. Marshallova nagnjenost k področju socialnih pravic ter njihovega vpliva na družbeno enakost (Heater, 1999: 13) se jasno manifestira v njegovem pripisovanju močnega vpliva socialne politike na politično in civilno državljanstvo (Marshall in Bottomore, 1992: 21). Civilne in politične pravice imajo namreč po Marshallu jasen limit, ki je v veliki meri določen s posameznikovim socialnim položajem in izobrazbo, saj naj bi zadnja močno vplivala na kompetentno rabo političnih in civilnih pravic. Marshallova socialnodemokratska misel tako jasno presega konvencionalne poglede na državljanstvo kot primarno politično zadevo (Shafir, 1998: 13) in pomeni tudi preskok od enodimenzionalnih in statičnih normativnih pristopov. Državljanstvo naj bi namreč skozi proces ekspanzije državljskih pravic postajalo trdnejše in bogatejše, saj naj bi nove pravice nenehno krepile učinek že obstoječih ter tako tudi odpravljale hibe vsakokratnih državljskih režimov, kar se je v praksi izkazalo za neutemeljeno.

Marshallova misel je tako s svojo odmevnostjo hkrati naletela tudi na ostre kritike, ki se nanašajo tako na teoretsko problematičnost njegovega pogleda kot na neskladje z dejanskim stanjem v družbi. Posebej je treba omeniti levičarske kritike, ki trdijo, da tovrstna konceptualizacija državljanstva bistveno ne spreminja osnovne strukture neenakosti v kapitalistični družbi, saj državljanstvo ni temeljiteje poseglo v premoženjske pravice (npr. Mann, 1987). Podobno kritično gledajo na Marshalla feministični tokovi, saj je njegovo razumevanje državljanstva spolno »slepo« ter tako le reproducira zapostavljeno vlogo žensk v družbi (npr. Siim, 2000; Lister, 1997). Marshallove teoretske pomanjkljivosti Turner (2009) strne v štiri točke. Prvič, Marshallu očita odsotnost koherentne in konsistentne analize vzročnih mehanizmov, ki so povzročili ekspanzijo državljanstva. Drugič, očita mu pretirano vztrajanje pri državljanstvu kot uniformnem in koherentnem konceptu ter posledično odsotnost primerjalne študije različnih evolucijskih poti različnih državljanstev. Tretja in četrta pomanjkljivost Marshallove misli pa je tudi najbolj temeljno zaznamovala prevladujoča dva sklopa njegovih kritik (Kymlicka in Norman, 1994: 355). Marshall se namreč skorajda ne dotakne državljskih dolžnosti, saj njegova teorija pred-

videva bolj ali manj pasivne državljane, ki so varovani pred nepredvidljivostjo trga s sistemom univerzalnih socialnih pravic. Poleg omenjene pasivnosti državljskega telesa, kar je v osnovi kontradiktorno z antično grško vizijo aktivnega državljskega telesa, pa v Marshallovi misli manjkajo rasne, etnične in kulturne razlike v odnosu do nacionalnega državljanstva (tj. državljanstva v pogojih nacionalne države – glej Brubaker, 1996). Številnim zgoraj navedenim kritikam navkljub pa je Marshallova misel še vedno zelo uporabno orodje za raziskovanje državljanstva. Ta vidik podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

Raziskovanje državljanstva-kot-pravic

Državljanstvo se skozi zgodovino močno navezuje na koncept pravic, ki je še posebej v ospredju, začeni z razumevanjem državljanstva v antičnem Rimu. Že slednje je namreč jasno ločevalo med zasebnimi pravicami in javnimi pravicami posameznika. Razcvet koncepta pravic pa so vendarle naznanili novoveški procesi individualizma, liberalizma, industrializacije, urbanizacije in uveljavitve liberalnodemokratskih načel, kar v precejšnji meri določa tudi pogosto redukcijo državljanstva na koncept pravic. Kymlicka in Norman (1994: 354) opozarjata, da je sodobno razumevanje državljanstva skoraj popolnoma determinirano s področjem pravic, kar je poleg očitane pasivnosti tudi ena najpogostejših kritik liberalne tradicije državljanstva.

Izpostavljenim kritikam navkljub so državljske pravice postale priročno orodje za raziskovanje državljanstva, hkrati pa so zelo koristen vir informacij tudi pri merjenju demokracije, države blaginje itd. Vendarle pa je področje pravic in posledično državljanstvo-kot-pravice težko merljivo, saj pomeni širok in dinamičen okvir raziskovanja. Raziskovanje državljskih pravic je v politični znanosti, kot tudi širom družboslovja, močno zaznamovano prav z Marshallovo triado državljskih pravic, ki vse do danes ostaja ena temeljnih platform študij s fokusom na pravicah. Joppke (2007) v svoji vplivni razpravi o transformaciji državljanstva naslavlja prav dimenzijo pravic, ki temelji na dediščini Marshallove poveljne sociologije kot ene izmed dveh prevladujočih tokov razprav o državljanstvu v zadnjih desetletjih. Pri tem je sicer pomembno poudariti, da pomena pravic in državljanstva ne sovpadata ves čas, saj predvsem Soysalova (1994) s svojim postnacionalnim članstvom in s tem povezanim povečanim pomenom režima človekovih pravic pravzaprav ostaja v dimenziji pravic, hkrati pa relativizira nacionalni koncept državljanstva. Zato je ena alternativnih oblik raziskovanja pravic tudi skozi generacije človekovih pravic, ki ima veliko pomanjkljivosti, predvsem po plati implementacije oziroma – po Marshallovo – z vidika institucij, ki jim dajejo družbeno podobo. Od tod razmeroma precejšnja navezava Soysalove na (nacionalno) državo, katere pomen za zagotavljanje univerzalnih človekovih pravic je prepoznala že Hannah Arendt (1951).

Vendarle pa je Marshall naletel na kritike tudi z vidika njegovega koncipiranja državljskih pravic na slavno triado civilne-politične-socialne. Številni kritiki (npr. Giddens, 1982, 1989; Bendix, 1964; Turner, 1986; Barbalet, 1988) so namreč opozorili na slabost Marshallove triade državljskih pravic v nezmožnosti zaobjetja nekaterih pravic v obstoječe razrede (npr. pravico do kolektivnih pogajanj, pravico do delavskih svetov, pravico do soodločanja na delovnem mestu) (Janoski, 1998: 29). Marshall je namreč za razred omenjenih pravic uporabil residualno kategorijo, ki jo je poimenoval »sekundarni sistem industrijskega državljanstva«, kamor je umestil področje dogovarjanja in pogajanj o pravicah in dolžnostih med akterji na trgu. Tovrstni »izhod v sili« v obliki paralelnega in hkrati nadomestnega sistema blaginje, ki naj bi

prek uveljavljanja socialnih pravic vodil do ekonomske demokracije, je med akademsko srenjo požel precej neodobravanja, saj je Marshall kategorijo industrijskega državljanstva pustil zunaj področja državljskih pravic. Giddens (1982) razume Marshallovo industrijsko državljanstvo kot podaljšek civilnih pravic, kot nekakšne ekonomske civilne pravice, kar pa tudi ni bilo sprejeto s splošnim odobravanjem (Janoski, 1998). Po drugi strani Barbalet (1988) postavi industrijske pravice ob bok političnim pravicam, saj prepozna njihov aktivni potencial, kljub temu pa iz bojazni prevelike razredne opredeljenosti industrijskih pravic le-teh ne vključi v kontekst državljskih pravic. Z Marshallovo opredelitvijo industrijskega državljanstva ni pomirjen niti Held (1989), saj jasno izpostavlja specifičnost industrijskih pravic, ki pa jih kljub zadržkom umešča med socialne pravice.

Jasno rešitev, ki hkrati pomeni tudi prelom z Marshallovo triado državljskih pravic, predstavi Janoski (1998: 28–51), ki odkrito zavrne Marshallovo tipologijo. Janoski si pri svoji konceptualizaciji pomaga z Bendixovo (1964: 77–78) delitvijo pravic na tiste, ki predpostavljajo aktivnost, in druge, ki imajo za posledico pasivnost državljanov. Nekatere pravice posameznika namreč pustijo pasivnega, saj so mu omogočene v obliki upravičenj. Te se od prvih ločijo predvsem po nezmožnosti ustvarjanja pravic, tj. odsotnosti kapacitete spreminjanja obstoječe strukture pravic skozi aktivno izrabljanje pravic. Janoski (1998: 30) alternativno kategorizacijo državljskih pravic generira s križanjem Bendixove delitve aktivno/pasivno z delitvijo javno/zasebno, ki se nanaša na intervencije v posameznikovo ekonomsko blaginjo doma in na delovnem mestu ter na generiranje pravic pretežno na področju trga. Slednja delitev v slovenskem jeziku deluje nekoliko nerodno, saj je tipologija državljskih pravic na javne in zasebne zaradi okoliščin državljanstva v antičnem Rimu vezana predvsem na nepolitični kontekst in ni nujno ekonomske narave. Zato predlagamo terminološko ustrežnejše poimenovanje delitve po ekonomskem oziroma neekonomskem značaju. S tovrstnim presekom med diadama aktivno/pasivno in ekonomsko/neekonomsko se ponudi prostor za novo, četrto kategorijo državljskih pravic, ki jih Janoski (ibid.) poimenuje participativne pravice.

Preglednica 1: Alternativna klasifikacija državljskih pravic

Značaj pravic	neekonomski	ekonomski
pasivne	1. civilne	3. socialne
aktivne	2. politične	4. participativne

Vir: Prirejeno po Janoski (1998: 30)

Po predstavljeni tipologiji so civilne pravice prva kategorija pravic, ki jo navadno opredeljujemo s svoboščinami posameznika in jo lahko ob upoštevanju nekaterih specifik umestimo med pasivne pravice neekonomske narave. Drugo kategorijo, politične pravice, umeščamo med pravice aktivnega tipa, ki v svojih temeljih prav tako izkazujejo neekonomsko naravo. Socialne pravice se od prej omenjenih kategorij precej razlikujejo, na kar je opozarjal že Marshall, saj gre za javno intervencijo v sfero posameznikovega (zasebnega) življenja z namenom zagotavljanja minimalnega standarda posameznikove eksistence skozi izpolnjevanje zahtev, za katere se je zavezala država. Novost poprej prestavljenega križanja diad so participativne pravice, saj gre v tem primeru za kategorijo, ki je bila do zdaj potisnjena na obrobje državljanstva, bodisi kot residualna kategorija državljskih pravic bodisi kot tujek zunaj njih. Kategorija participa-

tivnih pravic je po naravi ekonomska kategorija, ki predvideva aktivno delovanje, pri čemer je v ospredju državna uvedba pravic, ki posegajo na področje regulacije trga in javnega sektorja. Najbolj konvencionalne oblike tovrstnih pravic so participacija pri odločanju o nadzoru nad trgov, organizacijami in kapitalom, pravice intervencije v trg dela, participacija pri odločanju delovnih organizacij, delavska in javna participacija pri odločitvah o investiranju in kapitalskih tokovih itd. (glej Janoski, 1998: 30).

Participativne pravice lahko glede na akterje in neposrednost udeležbe razvrstimo v tri ločene kategorije (Janoski, 1998: 33). Za prvo obliko participativnih pravic je značilna posredna participacija, saj v tem primeru vlada poseduje moč, da z intervencijami na trg dela, kapitalске trge in v organizacije trga zavaruje interese državljanov. Ta oblika označuje najšibkejšo obliko participacije državljanov, saj njihove interese v tem primeru zastopajo izvoljeni predstavniki na političnih položajih. Druga oblika participativnih pravic so pravice neposredne participacije delavcev, klientov ali potrošnikov, ki imajo dostop do soodločanja prek delavskih svetov oziroma podobnih organov. Tretja oblika participativnih pravic pa je nekakšna vmesna stopnja med intervencijo (posrednim zastopstvom) in neposrednim zastopstvom prek delavskih organov ali sindikatov, saj pomeni pravice skupinske participacije tako delavcev kot kapitala v kvazi državnih strukturah. Primer tega bi bila skupinska zastopstva v organih socialnega partnerstva (npr. ekonomsko-socialni svet).

Iz povedanega je jasno, da državljske pravice niso enodimenzionalna kategorija, saj različne opredelitve državljskih pravic ločujejo med pravicami različne narave. Čeprav neoliberalni guruji, kot npr. Nozick (1974), res govorijo le o eni kategoriji pravic – individualnih svoboščinah – na splošno velja več klasifikacij. Tista, ki lepo povezuje Marshallovo idejo z bolj dovršenimi klasifikacijami, je Hohfeldova (1978) tipologija pravic, ki le-te deli na svoboščine, pooblastila (zmožnosti), upravičenja in imunitete. Svoboščine so vzporednica Marshallovim civilnim pravicam in lahko veljajo brez potrebe po angažiranosti drugih ter so bolj odprte. Tu gre predvsem za svobodne odločitve državljana, ki pa so pogojene s toleranco drugih državljanov ter državo, ki te svobodne odločitve ščiti. Pooblastila (zmožnosti), ki so praviloma proceduralne narave, sovpadajo s političnimi ter participativnimi pravicami in zajemajo pravice sodelovanja posameznikov in skupin skozi skupno akcijo. Pooblastila so združena oblika nadzora nad drugimi, ki za dejansko delovanje potrebujejo aktivno sodelovanje državljanov ali skupin državljanov. Upravičenja, ki sovpadajo s kategorijo socialnih pravic, inherentno zahtevajo vzajemno dolžnost drugih do spoštovanja in zaščite teh pravic. Upravičenja tako implicitno zahtevajo sodelovanje oziroma pristanek drugih, kar jih dela po značaju enako multilateralne kot pooblastila. Po drugi strani svoboščine jasno zrcalijo svoj unilateralizem, ki je še posebej blizu neoliberalnemu toku. Imunitete so specifična kategorija in so pravzaprav izvzetosti/oprostitve od univerzalnosti pravic, zato se lahko o njih govori kot o državljskih pravicah le v kontekstu, ko so podeljene za namen doseganja splošne blaginje državljske skupnosti.

Seveda so državljske pravice le ena plat medalje, ki je v novem veku na področju razumevanja državljanstva močno prerasla plat dolžnosti. Dolžnosti v dobi individualizma, liberalne demokracije in intenzivnih človeških migracij pogosto veljajo za element prisile in totalitarizma, vendar pa razprave s konca prejšnjega in začetka tega tisočletja močno poudarjajo nevarnosti pomanjkanja koncepta dolžnosti v družbi. Na pomen državljskih dolžnosti je ne nazadnje opozoril tudi Marshall. Po njegovem mnenju državljske dolžnosti ne bi smele biti izvzete ob sklicevanju na državljanstvo z namenom izkoriščanja državljskih pravic (Marshall in Bottomore, 1992). Vendarle pa v sodobnih liberalnih demokracijah, ki koncept dolžnosti

postavljajo v ozadje,² naravo posamezne državljanske ureditve najlaže identificiramo skozi prizmo pravic. To velja še zlasti za specifično in unikatno ureditev državljanstva Evropske unije (EU), katerega odsotnost predpisanih državljanskih dolžnosti je pravzaprav ena pglavitnih značilnosti (glej Shaw, 2007; Deželan, 2010). V primeru državljanstva EU je tako še posebno uporabna Marshallova triada državljanskih pravic, saj osnovni pogodbeni korpus pravic državljanstva EU izvira iz dela civilnih in političnih pravic, medtem ko bi na civilne in participativne pravice lahko gledali predvsem skozi prizmo drugih pravic (npr. delavcev) (glej Shaw 1997, 2007). Po drugi strani se raziskovanje državljanstva skozi državljanske pravice kaže za plodno v mednarodnem primerjalnem raziskovanju, kar bomo ponazorili s kratko študijo v nadaljevanju članka.

Tipologija pravic kot analitično orodje za empirično raziskovanje

Merjenje državljanskih pravic je zahteven raziskovalni zalogaj, saj se je, poleg z že omenjenimi izzivi, treba soočiti tudi s pastmi mednarodnega primerjalnega raziskovanja. Te se pogosto zrcalijo v pomanjkanju podatkov ter zahodnoevropocentričnosti podatkovnih baz, ki so na voljo.³ Raziskovanje državljanskih pravic in dolžnosti je povezano tudi s problemom implementacije, saj je jasno, da so po svetu marsikatero zagotovljene državljanske pravice kršene oziroma se ne izvajajo. Izhajajoč iz tega je logično, da normativna ureditev držav na področju državljanstva ni edini merodajni dejavnik ureditve državljanstva v družbi. Kljub vsemu ne smemo popolnoma zanemariti zakonodajnega okvira posamezne države na proučevanem področju. Foweraker in Landman (1997: 19) poudarjata, da je čedalje večje uveljavljanje doktrine človekovih pravic, ki temelji na razvoju mednarodnega prava in ne toliko na specifičnih nacionalnih zakonodajah, pripomoglo k vse večjemu spoštovanju normativnih ureditev koncepta državljanstva. Države naj bi namreč postale bolj pozorne na izpolnjevanje zagotovil, ki so jih vnesle v lastne pravne rede in obljubile lastnim političnim skupnostim. V ta namen je treba analizirati tako normativno (de iure) ureditev kot dejansko (de facto) stanje, saj formalne zaveze pogosto ne uživajo dovolj politične volje, da se začnejo tudi izpolnjevati. Po mnenju Wiarde (v Foweraker in Landman, 1997: 21) primerjava normativnih ureditev posameznih držav ni nujno smiselna, saj nekatere države v svoje ustavne rede zapisujejo zgolj cilje družbe v prihodnosti, ki v danem trenutku pomenijo zgolj idealizem. Od tod izvira ugotovitev, da bi bilo zmotno pripisovati prevelik pomen izključno normativni ureditvi brez upoštevanja drugih kazalcev ter krivično diskrepanco med normativnim stanjem in stanjem v praksi a priori pripisovati slabi implementacijski kapaciteti držav, saj je pogosta slabost golih normativnih podatkov nizka stopnja medsystemske veljavnosti (Foweraker in Landman, 1997: 21). Zato je pri raziskovanju državljanstva kot državljanskih pravic smotrno za protiutež uporabiti indikatorje uveljavljanja pravic v praksi (de facto stanje). Vir podatkov za tovrstne analize ponujajo mednarodne zbirke kazalcev uspešnosti in razvitosti.⁴

² Janowitz (1980: 123) kot splošno sprejet nabor dolžnosti v razvitih demokracijah omenja predvsem dolžnost plačevanja davkov.

³ Mednarodne baze podatkov so pogosta tarča kritik na račun pristranskosti. To velja predvsem za podatke mednarodnih finančnih institucij, izjeme pa niso niti različni »akademski« kazalci (npr. etnocentrizem, vgrajen v indeks političnih pravic Charlesa Humana, etična spornost povezave ekonomskih kazalcev s kazalci človekovih pravic *Poročila o človeškem napredku*, ki ga izdaja Program Združenih narodov za razvoj) (Foweraker in Landman, 1997).

⁴ Npr. Poročilo o človeškem napredku Programa ZN za razvoj, Svoboda po svetu Freedom House, Globalno konkurenčno poročilo Svetovnega ekonomskega foruma, Ekonomska svoboda po svetu Fraserjevega inštituta, Svetovni indikatorji vladavine Svetovne banke, Indeks ekonomske svobode Heritage fundacije, Svetovni razvojni indikatorji Svetovne banke, Indeks demokracije hiše The Economist.

⁵ V našem primeru smo glede na kriterij dostopnosti podatkov izbrali 30 držav. To so: Avstralija, Avstrija, Belgija, Bolgarija, Češka, Čile, Danska, Filipini, Finska, Francija, Irska, Južna Afrika, Južna Koreja, Kanada, Latvija, Madžarska, Mehika, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Nova Zelandija, Poljska, Rusija, Slovaška, Slovenija, Španija, Švedska, Švica, Velika Britanija in Združene države Amerike.

⁶ *The International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), International Migration, Integration and Social Cohesion Network (IMISCOE), CIA World Factbook in United States Office of Personnel Management Investigations Service.*

⁷ Indeksi na tej točki analize preprosto pomenijo povprečno vrednost spremenljivk po posameznih kategorijah, saj nam tip spremenljivk (binomske) analize *de iure* stanja to tudi omogoča brez standardizacije. Agregatne indekse smo tvorili s preprostim seštevkom indeksov posameznih kategorij pravic in dolžnosti.

De iure državljske pravice

Pregled državljskih pravic začenjamo z vpogledom v *de iure* državljske pravice za izbrane države.⁵ Za analizo *de iure* plati smo uporabili 63 izbranih binomskih spremenljivk identificiranih pravic (glej prilogo 1), ki smo jih generirali na podlagi dostopnih podatkov o podpisih in ratifikacijah mednarodnih konvencij s področja državljanstva mednarodnih organizacij in specializiranih agencij ter na podlagi zbirke podatkov različnih raziskovalnih in nadzornih institucij.⁶ Izbrane spremenljivke smo s pomočjo Gardnerjevih (1997) osemnajstih znamenj državljanstva in vsebinske analize Medjube et al. (2008) razporedili v zgoraj predstavljene štiri kategorije državljskih pravic. Za vsako izmed kategorij pravic smo tvorili indeks⁷ ter agregatno mero.

Izsledki analize *de iure* državljskih pravic kažejo, da lahko ob upoštevanju zgoraj navedenih omejitev sklepanja iz normativnih ureditev potegnemo nekaj iztočnic glede proučevanih držav. Iz pregleda civilnih pravic ugotovimo, da so s tega stališča daleč najmanj »prijazne« do svojih državljanov ZDA, kar je v veliki meri posledica ignoriranja dokumentov mednarodnega prava s področja državljskih pravic. Po primerjalno manjši predanosti normativnemu priznavanju civilnih pravic sledijo države tretjega vala demokratizacije (glej Huntington, 1993), pri čemer v našem

vzorcju prevladujejo države srednje in vzhodne Evrope (Latvija, Rusija, Poljska, Madžarska). Sem se umeščajo še Filipini, Južna Koreja, Čile in Južna Afrika. Nekje v sredino se uvrščajo stare države članice EU in anglosaksonske demokracije (Nova Zelandija, Avstralija, Kanada), vrh pa pričakovano tvorijo skandinavske države in Nizozemska. Presenetljivo visoko se uvršča Mehika ter do neke mere Slovenija in predvsem Slovaška. Razloge za to je mogoče iskati na več mestih, pri Mehiki predvsem v ustavnem idealizmu, pri Slovaški in Sloveniji pa v visoki »normativni« zavesti poprejšnjih nedemokratskih režimov ter procesih evropeizacije.

Po političnih pravicah se izbrane države porazdeljujejo podobno kot po civilnih, kljub temu pa opazimo nekaj jasnih razlik. To velja za Švico, ki se po političnih pravicah uvršča precej nižje, kar lahko povežemo z zaprtostjo na področju državljanstva, ki se odraža tudi na področju političnih pravic. Hkrati švicarska (kon)federalna ureditev precej diskrecijskih pristojnosti za urejanje tega področja prepušča ožjim teritorialnim enotam (občine, kantoni). Neupoštevaje ZDA najnižjo stopnjo političnih pravic na normativni ravni ponovno izkazujejo vzhodnoevropske države, sledi pa jim blok neevropskih držav (Čile, Filipini, Južna Koreja). Hkrati moramo poudariti, da skandinavske države na primeru političnih pravic ne tvorijo koherentnega bloka, saj so enakomerno porazdeljene po lestvici. Anglosaksonske države kažejo višjo stopnjo političnih pravic, presenetljivo visoko raven pa ponovno izkazujejo tudi Mehika, Slovaška in Slovenija.

Na področju *de iure* socialnih pravic se v še večji meri potrjuje naša pričakovanja, saj najnižjo normativno raven socialnih pravic izkazujejo ZDA, Rusija in Južna Afrika. Vendarle pa tudi druge anglosaksonske države ne izkazujejo precej višje ravni socialnih pravic. Za omenjene države z močno liberalno tradicijo namreč velja manjša pozornost socialnim pravicam in večji poudarek na individualni svobodi. Spodnjo polovico zaključujejo nekdanje socialistične države z izjemo Češke, Slovaške in Slovenije, v zgornji polovici kontinuuma pa so domala vse uveljavljene evropske

demokracije. Nepričakovano visoko raven socialnih pravic lahko ponovno opazimo na primeru Slovaške in Slovenije, kar pa je posledica ratifikacije večine relevantnih dokumentov Mednarodne organizacije dela. Najvišje se uvrščajo Nizozemska in skandinavske države. Po drugi strani področje participativnih državljskih pravic pokaže nekaj razlik v porazdelitvi držav v primerjavi s socialnimi pravicami, saj so pravice intervencije na trgu dela, pravice udeležbe znotraj podjetij in pravice kontrole kapitala še bolj izrazito nakazale gibanja, ki smo jih lahko delno uzrli že na področju socialnih pravic. Kontinuum participativnih pravic jasno kaže nizko de iure raven v primeru anglosaksonskih držav, ki so tradicionalno bolj usmerjene k liberalnemu urejanju gospodarstva oziroma večji tržni svobodi. Po tej kategoriji omenjene države izkazujejo vidno nižjo raven participativnih pravic kot tiste nekdanje socialistične države, ki so se pri prejšnjih treh kategorijah pravic uvrščale blizu dna. V spodnji polovici ostajajo tudi Južna Afrika, Čile in Južna Koreja. Po drugi strani se v zgornjo polovico lestvice uvrščajo razvite evropske demokracije ter Filipini, Bolgarija in Mehika, za katere bomo lahko visoko raven verificirali šele ob pregledu de facto kategorij. V vrh lestvice se uvrščajo skandinavske države, vendarle pa so jim enakovredno ob bok postavljene Slovenija, Španija, Slovaška in Francija, kar si je mogoče razlagati predvsem v kontekstu močne tradicije delavskih gibanj in sindikalizma. Slovaška se je z nedavnimi koraki v smeri pospešene ekonomske liberalizacije odmaknila od ravni, ki jo izkazuje na tem kontinuumu.

⁸ Kot poglobljitno pomanjkljivost Gastilove lestvice so kritiki navajali predvsem institucionalno kontaminacijo, ki naj bi bila z večšojne mere *pravic-v-praksi* odpravljena (Foweraker in Landman, 1997: 56).

⁹ Podatkovni viri za našo bazo podatkov in generiranje spremenljivk o *de facto* državljskih pravicah in dolžnostih so bili: *World Economic Forum: The Global Competitiveness Report*; *Freedom of the Press: A Global Survey of Media Independence*; *Freedom of the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*; *Worldwide Governance Indicators*; *Worldwide Press Freedom Index*; *Economic Freedom of the World*; *Women in National Parliaments*; *Doing Business*; *Index of Economic Freedom*; *World Development Indicators (WDI) Online*; *Human Development Report*.

De facto državljske pravice

Drugo plat raziskovanja državljskih pravic predstavlja analiza dejanskega stanja zagotavljanja pravic državljanom. Merjenje pravic-v-praksi oziroma v našem primeru de facto državljskih pravic je v politični znanosti precej uveljavljena praksa, katere eden najpogosteje omenjenih začetnikov je Raymond Gastil s svojo mero političnih in civilnih svoboščin (Foweraker in Landman, 1997: 55). Njegov vpliv je še danes viden na lestvicah Freedom House, ki raven različnih kategorij državljskih pravic meri po izvorni Gastilovi lestvici. Seveda je tudi omenjena lestvica postala tarča kritik, saj je izkazovala nekatere pomanjkljivosti.⁸ Gastilova lestvica je postala povod za oblikovanje množice mer pravic-v-praksi (npr. Fitzgibbon-Johnsonova, Duff in McCamantova, Aratova, Humanina). Na podlagi 58 izbranih spremenljivk (glej prilogo 2), ki smo jih pridobili iz različnih mednarodnih baz podatkov ter dokumentov mednarodnih organizacij,⁹ smo oblikovali mero pravic-v-praksi za izbrane države. Za vsako izmed kategorij pravic smo ponovno tvorili indeks ter agregatno mero.

Že ob bežnem pogledu na indikator de facto civilnih pravic ugotovimo, da se v veliki meri izničijo anomalije iz analize po de iure plati. Za de facto zagotavljanje civilnih državljskih pravic lahko rečemo, da najnižjo raven pričakovano izkazujejo države, ki naj bi imele tudi sicer večje težave z utrjevanjem demokracije (Rusija, Filipini, Mehika, Bolgarija, Južna Afrika). Sledi jim relativno kohezivna skupina nekdanjih socialističnih držav srednje in vzhodne Evrope, med katere sta se na kontinuum uvrstili tudi Španija in Južna Koreja. Morda presenetljivo visoko raven izkazuje Čile, ki je ob boku ZDA, za katere je bil premik iz najmanj državljsko »pri-

jaznega« mesta tudi pričakovan. V zgornjo polovico se uvrščajo utrjene evropske demokracije, poudariti pa velja višjo raven anglosaksonskih držav, ki so po dejanskem zagotavljanju civilnih pravic postavljene ob bok skandinavskim državam. De facto zagotavljanje političnih pravic kaže podobne rezultate, saj se ponovno oblikuje štiri do pet skupin držav, katerih uvrstitev je bila bolj ali manj pričakovana. Najmanj prijazne države glede na dejansko zagotavljanje političnih pravic so znova Rusija, Filipini in Mehika. Sledi jim relativno usklajen »postsocialistični blok«, kateremu so se pridružili še Čile, Južna Koreja in Južna Afrika. Pozitivno polovico lestvice standardiziranih spremenljivk začenja skupina utrjenih evropskih demokracij, vključujoč ZDA, Veliko Britanijo in Kanado. Nekoliko odstopata le Avstralija in Nova Zelandija, ki izkazujeja višjo raven zagotavljanja političnih pravic od drugih anglosaksonskih predstavnic. Vrh de facto razpoložljivosti političnih pravic zasedajo skandinavske države in Nizozemska.

Za indikator zagotavljanja de facto socialnih pravic bi lahko dejali, da ta kategorija še bolj jasno poudari identificirano polarnost. Evidentna je nizka raven zagotavljanja socialnih pravic Filipinov, Južne Afrike in Rusije, pri čemer jim sledi nekoliko dislocirana skupina Bolgarije, Čila in Mehike. Skupina postsocialističnih držav srednje in vzhodne Evrope ostaja relativno skupaj v spodnji polovici kontinuuma, kjer se jim pridružuje Južna Koreja, kar precej v pozitivno smer pa se jim je oddaljila Slovenija. Ta se uvršča v skupino anglosaksonskih držav, ki se jim pridružujejo tudi Španija, Švica in Irska. Sredino zgornjega dela lestvice zasedajo utrjene demokracije kontinentalne Evrope. Vrh tvorijo skandinavske države, kar pa je bilo glede na njihove politike države blaginje tudi pričakovati. Kar zadeva de facto participativne državljske pravice, so rezultati bolj razpršeni. Tako se na primer zaradi visoke stopnje spoštovanja individualne lastnine v povezavi z deregulacijo trga anglosaksonske države uvrščajo v spodnjo polovico, kamor se poleg njih uvrščajo nekdanje socialistične države ter Čile, Mehika, Bolgarija in Filipini. Kakor pri socialnih pravicah je precejšen odmik od skupine postsocialističnih držav zabeležen za Slovenijo, ki skupaj s Španijo, Francijo, Veliko Britanijo in Južno Afriko začenja zgornjo polovico lestvice. Zgornjo tretjino evidentno zasedajo skandinavske države in tiste, katerih značilnost je višja raven participacije delavcev v podjetjih, državni intervencionizem na trg delovne sile ter institucionalizirani tripartitni odnosi med delavci, gospodarstvom in državo. Občutno najvišjo raven izkazuje Nemčija.

Za agregatni pogled na zagotavljanje državljskih pravic bi lahko dejali, da se države na tej lestvici razvrščajo v skladu s pričakovanji. Tako najbolj negativno odstopata Rusija in Filipini, saj v primerjavi z drugimi državami izkazujeja občutno manjšo raven dejanskega zagotavljanja državljskih pravic. Po negativni plati izstopata tudi Mehika in Bolgarija, katerih zagotavljanje državljskih pravic tudi ni na zavirljivi ravni. Sledijo jim nekdanje socialistične države, ki skupaj z Južno Afriko, Južno Korejo in ZDA zapolnjujejo spodnjo polovico kontinuuma. Središčna točka je Slovenija, ki izkazuje najvišjo raven državljskih pravic med državami tretjega vala demokratizacije, vendarle pa zaostaja za anglosaksonskimi državami in Francijo, Švico, Belgijo in Irsko, ki zapolnjujejo tretjo četrtino lestvice. Občutno najvišjo raven dejanskega zagotavljanja državljskih pravic izkazujejo skandinavske države, ki okupirajo vrh lestvice, ter Nemčija, Nizozemska, Avstrija, ki zaokrožujejo zgornjo četrtino izbranih držav.

Sinteza

Pregled de iure in de facto kategorij državljskih pravic nam ponuja možnost potrditve/ovržbe nekaterih teoretskih predpostavk, ki jih v literaturi pogosto srečujemo. Na primer države, ki

se deklarirajo kot socialne države oziroma države blaginje, naj bi se visoko uvrščale predvsem na področju socialnih pravic, kar pa ni bilo pričakovati za (neo)liberalne države, kjer naj bi bil največji pomen namenjen civilnim pravicam. S pomočjo tovrstne analize je mogoče tudi identificirati raven implementacijskega deficita posameznih držav oziroma sposobnost posamezne države, da izpolnjuje zaveze, ki jih je dala državljanom ali mednarodni skupnosti. Pri tem seveda ni mogoče ločevati med mimikrijo in dejansko nesposobnostjo implementacije.

Če najprej pogledamo diado *de iure* – *de facto* za kategorijo civilnih pravic, je treba kot daleč najmanj prijazno državo omeniti Rusijo. Sledijo ji Filipini, Mehika in Bolgarija. Primera zase so ZDA in Južna Koreja. Ti državi kažeta povprečno raven dejanskega zagotavljanja civilnih pravic ob relativno nizki stopnji normativnih zavez. V vrh se po *de iure/de facto* civilnih državljanskih pravicah uvrščajo države Commonwealtha, skandinavske države in nekatere uveljavljene evropske demokracije (Nizozemska, Nemčija, Avstrija, Švica in Irska). Na primeru političnih državljanskih pravic se države porazdeljujejo podobno in ni opaziti tehtnejših sprememb med civilno in politično kategorijo pravic, kar pa je bilo vendarle tudi pričakovati. Že Marshall (1950) namreč politične in civilne pravice postavlja nasproti socialnim, češ da jih je lažje natančno definirati, saj se ne nanašajo neposredno na kakovost življenja. Podobno razmišlja tudi Janoski (1998), ki civilne in politične pravice kot neekonomske pravice postavlja ob bok ekonomskim, katerih ena izmed kategorij so tudi socialne pravice.

Na primeru porazdelitve držav glede *de iure* – *de facto* socialnih pravic ugotovimo, da so razlike med državami precej večje, kar je bilo pričakovati. Eden izmed razlogov za to tiči v visoki »ceni« socialnih pravic, ki jih vsaka država preprosto ni sposobna oziroma ni pripravljena financirati, hkrati pa lahko razlog temelji tudi v tipu sistema, ki je lahko preprosto bolj naravnani k mehanizmom trga in lastni pobudi posameznika, kjer so zaščitene predvsem civilne pravice. Pregled kaže, da se pri revnejših izbranih državah in državah nekdanjega vzhodnega bloka kljub jasnim normativnim zavezam kaže predvsem nezmožnost zagotavljanja socialnih pravic. Po drugi strani pa bolj liberalno usmerjene države ne kažejo pripravljenosti zagotavljanja visoke ravni socialnih pravic. V nasprotju z obema poloma so si pretežno skandinavske države naložile visoko raven socialnih pravic, ki jih bolj ali manj tudi v isti meri zagotavljajo.

Pri participativnih pravicah se trend še bolj zbistri kot na primeru socialnih pravic, saj ob dejstvu, da gre za pravice ekonomske narave, participativne pravice še bolj vplivajo na delovanje trga. Pri socialnih pravicah gre namreč za pasivno obliko pravic, kjer so posamezniki praviloma upravičeni do določenih bonitet in nadomestil, participativne pravice pa imajo naravo aktivnosti, saj posamezniku/državljanu/delavcu/klientu omogočajo aktivno udeležbo pri odločanju in delovanju. Na področju participativnih pravic najnižjo raven ponovno izkazujejo ekonomsko najšibkejšje izmed izbranih držav (Rusija, Bolgarija, Filipini). Sledijo jim ZDA in države tretjega vala demokratizacije, ki so bolj ali manj pomešane z državami Commonwealtha, pri čemer je edina opaznejša razlika med njimi v tem, da zadnje izkazujejo višjo stopnjo kongruence med *de iure* in *de facto* stanjem, kar utegne ponovno pomeniti preveliko ambicioznost držav tretjega vala demokratizacije v kontekstu dejanske sposobnosti zagotavljanja participativnih pravic. Najvišje ravni participativnih pravic izkazujejo skandinavske države ter Irska, Avstrija, Belgija, Nizozemska in Nemčija, pri čemer velja poudariti, da prve izkazujejo precej večjo skladnost normativnih zagotovil in dejanskih možnosti. Vendarle pa moramo v kontekstu participativnih pravic omeniti predvsem Nemčijo, ki izkazuje nesporno najvišjo raven dejanskega zagotavljanja pravic na področju trga dela, udeležbe pri odločanju o usodi delovnih organizacij, zaposlitvene varnosti ter nadzora nad kapitalom.

¹⁰ To so liberalni tok, ki izhaja iz liberalne tradicije državljanstva, socialnodemokrati (imenovan tudi socialno liberalni) tok, ki izhaja iz socialnodemokratske kritike liberalne tradicije državljanstva ter republikanski/komunitarni tok, ki izhaja iz republikanske tradicije državljanstva. V kontekstu zadnjega je treba omeniti, da mnogi uporabljajo ta termina kot sinonima, čeprav je lahko to tudi problematično (glej Deželan, 2009). Vendarle v kontekstu raziskovanja državljskih pravic ta dilema nima večje teže.

Premislek

Umestitev analiziranih držav v državljske tokove¹⁰ najbolje ponazarja uporabnost empiričnega raziskovanja ter hkrati opozarja na relevantnost nenehnega preverjanja ustaljenih teorij na področju državljanstva, ki ne živi zgolj v kontekstu akademskih razprav, saj se skozi to področje reflektirajo številni aktualni družbeni procesi z močnim vplivom na življenje državljanov in kakovost demokracije. Empirična analiza je omogočila identificirati skupine držav in jih povezati z omenjenimi tremi teoretskimi tokovi. To je evidentno tako z vidika *de iure* kot *de facto* pregleda državljskih pravic.

V prvem primeru (*de iure*) podajamo klasifikacijo držav, za katero se zavzemajo odločevalci ter družbenopolitične elite, ki nimajo nujno veliko skupnega z izkušnjami državljanov (pogled od zgoraj). Že iz bežnega pregleda rezultatov *de iure* klasifikacije ugotovimo, da se države razporejajo približno v štiri arbitrarno določene razrede. Prvi so republikanski/komunitarni režimi, kjer lahko zaznamo nizko stopnjo pravic. Za verifikacijo tega razreda bi bila potrebna tudi analiza dolžnosti (glej Deželan, 2008). V to skupino spadajo Filipini, Čile, Madžarska in Južna Afrika, saj pri omenjenih državah ni mogoče zaslediti relevantnejših vrednosti pravic. Drugi tip državljskih režimov po pregledu *de iure* kategorij pravic so liberalni režimi. Temeljni določevallec omenjenega režima je poudarek na kategoriji civilnih pravic, ki so v primerjavi z drugimi oblikami državljskih pravic postavljene močno v ospredje, kar posamezniku omogoča uveljavljanje lastnih interesov ob čim manjšem vmešavanju države oziroma skupnosti državljanov. Omenjeno konfiguracijo, čeprav le na *de iure* ravni, izkazujejo Bolgarija, Švica in anglosaksonske države. Tretji tip so t. i. mešani režimi, ki so vmesna stopnja med liberalnimi in socialnodemokratskimi režimi. Mešani režimi izkazujejo visoko stopnjo civilnih državljskih pravic ter precejšnje ravni pravic socialnega in participativnega tipa. Bistvena determinanta skupine držav mešanega tipa je zagotavljanje precej visoke ravni socialnih in participativnih pravic, vsaj na normativni ravni. Med režime omenjenega tipa se uvrščajo tudi sistemi, ki jih v kontekstu sistemov blaginje pogosto opredelijo za konservativne ali tradicionalne (Janoski, 1998: 242). Ti so Avstrija, Belgija, Francija in Nemčija, poleg omenjenih pa se v ta tip držav uvrščajo še Češka, Slovaška, Mehika, Irska ter Danska in Finska. V skupino socialnodemokratskega tipa se uvrščajo sistemi, ki zagotavljajo vsesplošno visoko raven državljskih pravic. Primarni poudarek v kontekstu omenjenih pravic je usmerjen na visoke ravni socialnih in participativnih pravic. Že pregovorno spadata med primere tovrstnih sistemov Švedska in Norveška, poleg omenjenih pa so se med sisteme socialnodemokratskega tipa uvrstile še Nizozemska, Španija in Slovenija. Predvsem pri zadnjih dveh smo že v kontekstu kongruence dejanskih in predpisanih pravic ter dolžnosti ugotovili, da so apetiti odločevalcev vendarle preveliki, kar se kaže v *de facto* delu analize.

Drugi del pregleda (*de facto* državljske pravice) kaže pet arbitrarno oblikovanih razredov. Kot prva skupina se kažejo države, katerih značilnost je nizka raven državljskih pravic. Države, ki se uvrščajo v to skupino, ne pomenijo utrjenih demokracij ter beležijo represivne vzorce delovanja. Omenjene države so Južna Afrika, Južna Koreja, Mehika, Filipini in Čile in bi jih lahko poimenovali državljski tip neutrjenih demokracij. Druga skupina so nekdanje socialistične države vzhodne in srednje Evrope, ki bi jo lahko poimenovali kot postsocialistični tip. Za omenjene države je kljub precejšnjim stopnjam na normativni ravni značilna nizka raven državljskih pravic. Tretji tip državljskih ureditev po *de facto* kazalcih so liberalni

režimi, kamor se uvrščajo ZDA, Švica, Avstralija, Kanada in Nova Zelandija. Omenjeni sistemi torej v precejšnji meri zagotavljajo tisto, kar tudi normativno obljublajo, pri tem pa velja omeniti, da gre za utrjene in razvite demokracije z dolgo demokratično tradicijo. Bistveni določevalci omenjenega tipa državljanskih režimov je visoka raven civilnih pravic ob primerjalno nizkih ravneh socialnih in participativnih pravic. Značilnost četrtega tipa državljanskih sistemov je kompromis med poudarkom na civilnih pravicah in vsesplošnim poudarkom na vseh kategorijah državljanskih pravic, predvsem izpostavljač socialne in participativne pravice, kar je primer socialnodemokratskih sistemov. T. i. mešani sistemi ne zanemarjajo civilnih pravic, ki jih izrazito spodbujajo liberalni sistemi, prav tako pa zagotavljajo precejšnjo raven socialnih in participativnih pravic, ki zapostavljenim družbenim skupinam in posameznikom omogočajo lažjo integracijo v državljansko skupnost. Države, ki se uvrščajo v omenjeni tip sistemov, so Belgija, Francija, Velika Britanija in Irska, vse utrjene demokracije. Kot »pomanjkljivi mešani tip« bi lahko opredelili Slovenijo in Španijo, saj se oba sistema po proučevanih kazalcih razlikujeta od drugih tipov. Njun bistveni določevalci je zagotavljanje precejšnje ravni socialnih in participativnih pravic, hkrati pa slabo zagotavljata civilne pravice. Povprečnemu državljanu najbolj prijazen pa je socialnodemokratski tip državljanskih sistemov, ki ga krasijo izjemno visoka raven dejanskega zagotavljanja vseh štirih kategorij državljanskih pravic. Države, ki se uvrščajo v omenjeno skupino sistemov, so Nizozemska, Nemčija, Avstrija in vse skandinavske države.

Namesto sklepa

Empirično raziskovanje državljanstva-kot-pravic ponuja precejšnje izzive, ki ne izvirajo zgolj iz kompleksnega opredeljevanja državljanskih pravic. Hibe mednarodnega primerjalnega raziskovanja in povezana težavnost pridobivanja kakovostnih podatkov to dejavnost naredijo le še zahtevnejšo. Vendarle pa se tovrstno raziskovanje pokaže za neprecenljivo ob širši refleksiji agregatnih kategorij, saj ponuja povezavo empiričnih podatkov z makroteoretskimi tokovi na področju teorije državljanstva in državljanskih režimov. Splošno sprejeti tokovi državljanstva, ki na različne načine opredeljujejo razmerje med pravicami (in dolžnostmi), se namreč zrcalijo v pridobljenih empiričnih podatkih. Tako se teorija državljanstva jasno pokaže kot živo polje, ki ne temelji le na grško-rimskih antičnih opredelitvah ter (re)interpretacijah klasičnih in sodobnih avtorjev, temveč tudi na dejanski trenutni regulaciji delujočih državnih (in naddržavnih) sistemov ter položaja državljanov znotraj njih.

Empirična analiza je pokazala, da se socialne pravice v skladu z Marshallovo domnevo tesno povezujejo s civilnimi in političnimi pravicami na *de iure* in še posebej na *de facto* ravni. Po drugi strani sta razvidni tudi delitvi na diado civilne – politične pravice ter nekoliko manj izoblikovano diado socialne – participativne pravice, kar je bilo pravzaprav tudi že pričakovati iz Marshallove razprave o različni naravi civilnih in političnih pravic v primerjavi s socialnimi. Vendarle pa se je Marshallovo (1950) razumevanje državljanskih pravic in njihovega vpliva na širše družbene sfere skozi našo analizo izkazalo tudi za problematično, saj je težko zaznati povezanost med visoko ravno socialnih pravic in državljansko identiteto (glej Deželan, 2008). Nekaj navedenih vzporednic na Marshallovo misel kaže na njegovo razdvojenost, ki jo bralci Marshalla čutijo ob prebiranju njegovih zgodovinsko, spolno in kulturno determiniranih razprav. Marshall danes v marsičem ni več niti aktualen niti veljaven. Veliko avtorjev se v zvezi s tem vedno znova sprašuje, ali je to sploh kdaj bil. Kljub ostrim in nenehnim kritikam pa je Marshall v vsaj dveh točkah zaznamoval

državljanstvo, ki se je po njegovih predavanjih na prelomu 20. stoletja temeljito spremenilo. Znova je utiril ta klasični koncept, ki se je temeljito spremenil v dobi revolucij ter ob rojstvu moderne države, hkrati pa tudi zapustil močan pečat v povezovanju za marsikoga diametralno nasprotnih konceptov (tj. civilnimi in političnimi pravicami na eni strani ter socialnimi na drugi) ter s tem dal liberalni tradiciji socialno noto. Njegova triada državljskih pravic tako pomeni začetek skorajda sleherne ekskurzije na področje raziskovanja državljanstva-kot-pravic.

Literatura

- ARENDR, H. (1951/1973): *The Origins of Totalitarianism*. New York, Harcourt.
- BARBALET, J. M. (1988): *Citizenship: Rights, Struggle and Class Inequality*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- BENDIX, R. (1964): *Nation-building and citizenship: studies of our changing social order*. Garden City, Anchor Books.
- BRAUBAKER, R. (1996): *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge MA, London, Harvard University Press.
- BULMER, M. IN REES, A. M. (UR.) (1996): *Citizenship Today: The contemporary relevance of T. H. Marshall*. London, UCL Press.
- DEŽELAN, T. (2008): *Veljava sodobnih konceptov državljanstva: doktorska disertacija*. Ljubljana, T. Deželan.
- DEŽELAN, T. (2009): *Relevantnost tradicij državljanstva*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- DEŽELAN, T. (2010): *Naproti evropskemu federalizmu?: evolucija ideje državljanstva od mestnih republik do federalne države in konfederalnih struktur*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- FAULK, K. (2000): *Citizenship*. London in New York, Routledge.
- FLOWERAKER, J. IN LANDMAN, T. (1997): *Citizenship Rights and Social Movements: A Comparative and Statistical Analysis*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- GARDNER, J. P. (1997): *Hallmarks of Citizenship: A White Paper*. London, The Institute for Citizenship Studies in British Institute of International and Comparative Law.
- GIDDENS, A. (1982): *Profiles and Critiques in Social Theory*. London, Macmillan.
- GIDDENS, A. (1989): *A Reply to My Critics*. V *Social Theory of Modern Societies*, ur. Held in Thompson, strani. Cambridge, Cambridge University Press.
- HEATER, D. (1999): *What is Citizenship?* Cambridge, Polity Press.
- HELD, D. (1989): *Modeli demokracije*. Ljubljana, Knjižnica revolucionarne teorije.
- HOHFELD, W. (1978): *Fundamental Legal Conceptions*. Westport, Greenwood Press.
- HUNTINGTON, S. P. (1993): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, London, University of Oklahoma Press.
- ISIN, E. IN TURNER, B. S. (UR.) (2002): *Handbook of Citizenship Studies*. London in New York, Sage.
- JANOSKI, T. (1998): *Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes*. Cambridge, New York, Cambridge University Press.
- JANOWITZ, M. (1980): *Observations on the Sociology of Citizenship: Obligations and Rights*. *Social Forces* 59(1): 1–24.
- JOPPE, C. (2007): *Beyond National Models: Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe*. *West European Politics* 30(1): 1–22.
- KYMLICKA, W. IN NORMAN W. (1994): *Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory*. *Ethics* 104(2): 352–381.

- LISTER, R. (1997): *Citizenship: Feminist Perspectives*. London, Macmillan.
- MARSHALL, T. H. (1950): *Citizenship and Social Class: And Other Essays*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MARSHALL, T. H. (1992): *Citizenship and Social Class*. V *Citizenship and Social Class*, ur. Marshall in Bottomore, 3–55. London, Sterling, Pluto Perspectives.
- MARSHALL, T. H. IN BOTTOMORE, T. (1992): *Citizenship and Social Class*. London, Sterling, Pluto Perspectives.
- MEDJOUBA, F., STEFANELLI, J. N. IN SANCHEZ, M. (2008): *The Rights and Responsibilities of Citizenship*. London, British Institute of International and Comparative Law.
- MINDUS, P. (2007): *An Entangled Model for Assessing Some New Trends in EU. Jurisprudence*. Roskilde, Roskilde University, CINEFOGO Midterm Conference on European Citizenship, 1.–3. junij 2007.
- NOZICK, R. (1974): *Anarchy, State, and Utopia*. New York, Basic Books.
- SHAFIR, G. (UR.) (1998): *The Citizenship Debates, A Reader*. Minneapolis, London, University of Minnesota Press.
- SIIM, B. (2000): *Gender and Citizenship*. Cambridge, Cambridge University Press.
- SOYSAL, Y. N. (1994): *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago, London, The University of Chicago Press.
- MANN, M. (1987): *Ruling Class Strategies and Citizenship*. *Sociology* 21(3): 339–354.
- NYERS, P. (2007): *Introduction: Why Citizenship Studies*. *Citizenship Studies* 11(1): 1–4.
- NOZICK, R. (1974): *Anarchy, state, utopia*. USA, Basic Books.
- SHAW, J. (1997): *Citizenship of the Union: Towards Post-National Membership?* Dostopno prek: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/97/97-06-.html> (15. julij 2005).
- SHAW, J. (2007): *The transformation of citizenship in the European Union*. Cambridge, Cambridge University Press.
- THOMSON REUTERS (2011): *Wen of Knowledge*. Dostopno prek: <http://apps.webofknowledge.com> (1. september 2011).
- TURNER, B. (1986): *Citizenship and Capitalism*. London, Allen Unwin.
- TURNER, B. S. (UR.) (1993): *Citizenship and Social Theory*. London in New York, Sage.
- TURNER, B. (2009): *Can We Live Forever?: A Sociological and Moral Inquiry*. London, Anthem Press.

Priloga 1: Spremenljivke de iure državljskih pravic

Izbrane spremenljivke de iure državljskih pravic so: Ratifikacija naslednjih mednarodnih konvencij: CCPR; CCPR (41. člen); CCPR Izbirni protokol; CCPR Izbirni protokol 2; CESC; CERD; CERD (14. člen); CRC Izbirni protokol; CRC Izbirni protokol 1; CEDAW; CEDAW Izbirni protokol; CMW; CAT; CAT (21. člen); CAT (22. člen); CAT Izbirni protokol; Konvencija ZN o statusu beguncev; Konvencija ZN o zmanjševanju števila apatridnih oseb; Konvencija ILO o socialni varnosti, 1952; Konvencija ILO o enakopravnem obravnavanju na področju socialne varnosti, 1962; Konvencija ILO o podpori invalidnim in ostarelim osebam, 1967; Konvencija ILO o zdravstvenem varstvu in podpori bolnim osebam, 1969; Konvencija ILO o podpori poškodovanim pri delu, 1964; Konvencija ILO o ohranjanju pravic socialne varnosti, 1982; Konvencija ILO o socialni varnosti, 1987; Konvencija ILO o delovnih migracijah, 1949; Konvencija ILO o delovnih migrantih, 1975; Konvencija ILO o avtohtonem in staroselskem prebivalstvu, 1989; Konvencija ILO o zaščiti plač, 1949; Konvencija ILO o določanju minimalnih plač, 1970; Konvencija ILO o zaščiti delavskih upravičenosti, 1992; Konvencija

ILO o tedenskem počitku, 1921 in 1957; Konvencija ILO o zaposlitvi za skrajšani delovni čas, 1994; Konvencija ILO o enakem plačilu, 1951; Konvencija ILO o delavcih z družinskimi obvezami, 1981; Konvencija ILO o politiki zaposlovanja, 1964; Konvencija ILO o prisilnem delu, 1930; Konvencija ILO o ukinitvi prisilnega dela, 1957; Konvencija ILO o minimalni starosti, 1973; Konvencija ILO o socialni politiki, 1962; Konvencija ILO o diskriminaciji na področju zaposlovanja in delovnega mesta, 1958; Konvencija ILO o promociji zaposlovanja in zaščiti pred nezaposlenostjo, 1988; Konvencija ILO o materinstvu, 2000; Konvencija ILO o svobodi združevanja in zaščiti pravice do povezovanja, 1948; Konvencija Sveta Evrope o zmanjševanju primerov večkratne nacionalnosti in vojaške obveznosti v primerih večkratne nacionalnosti, 1963; Protokol, ki spreminja Konvencijo Sveta Evrope o zmanjševanju primerov večkratne nacionalnosti in vojaške obveznosti v primerih večkratne nacionalnosti, 1977; Evropska konvencija o nacionalnosti, 1997. Omenjenim konvencijam so bile kot dodatne spremenljivke dodane še naslednje: institut obveznega vojaškega roka; institut obveznih volitev; obstoj ustavno oz. zakonsko določenih ženskih oz. manjšinskih kvot v volilnem sistemu na nacionalni ravni; obstoj političnih strank z ženskimi kvotami; obstoj volilne pravice na lokalni ravni za vse kategorije tujcev; ratifikacija Kjotskega protokola k Okvirni konvenciji ZN o klimatskih spremembah; 40- ali več odstotna stopnja najvišje prispevne davčne stopnje za osebni dohodek posameznika; več kot 16-odstotna davčna stopnja (najvišja) za davek na dodano vrednost oz. prometni davek; podelitev državljanstva otroku, rojenemu na ozemlju, čeprav oba starša nimata tega državljanstva; manj kot pet let prebivanja na ozemlju kot pogoj za naturalizacijo (priporočilo Sveta Evrope); pet let ali manj kot pogoj za pridobitev državljanstva z naturalizacijo; normativno dovoljeno dvojno državljanstvo; odprava smrtne kazni.

Priloga 2: Spremenljivke de facto državljskih pravic

Izbrane spremenljivke de facto državljskih pravic so: učinkovitost zakonodajnih teles; svoboda tiska; politične pravice, pravica do izražanja lastnega mnenja in odgovornost; indeks svobode medijev po svetu; civilne pravice, favoritizem in odločitve vladnih uradnikov; vpliv zakonsko dovoljenih donacij političnim strankam na javne politike; neodvisnost sodstva; pogostost nelegalnih donacij političnim strankam; zastopanost žensk v parlamentu; strošek ustanovitve podjetja; splošna kakovost infrastrukture; poslovna svoboda; indeks prava v državi; sodelovanje v odnosu delojemalci-delodajalci; strošek registracije posesti; indeks težavnosti odpuščanja delavcev; stopnja in učinek obdavčevanja; indeks finančne svobode, fleksibilnost določanja plač; učinek minimalne plače; svoboda investiranja; svoboda trga dela; regulacija na trgu dela; indeks rigidnosti zaposlovanja; delež delovne sile s plačo, ki je določena s centraliziranimi kolektivnimi pogajaji; zapravljalivost vlade; neracionalnost vladne porabe; vladna učinkovitost pri zmanjševanju revščine in neenakosti; indeks javnih institucij; prihodek od davkov kot odstotek BDP; transferji in subvencije kot odstotek BDP; delež vojaških obveznikov v obrambnih silah; indeks pravnih pravic; vladavina prava; integriteta pravnega sistema; stopnja umrljivosti otrok; pričakovano število let šolanja za ženske; indeks izobraževanja; javna poraba za zdravstvo kot delež BDP; število zdravnikov na 100.000 prebivalcev; odstotek BDP, namenjen za izobraževanje; odstotek celotne vladne porabe za izobraževanje; število naklepnih umorov na 100.000 prebivalcev; število zaporov na 100.000 prebivalcev; indeks razvitosti uravnoteženosti spolov; raven opolnomočenja žensk; velikost vlade; pravna struktura in zaščita lastnine; volilni proces in pluralizem.

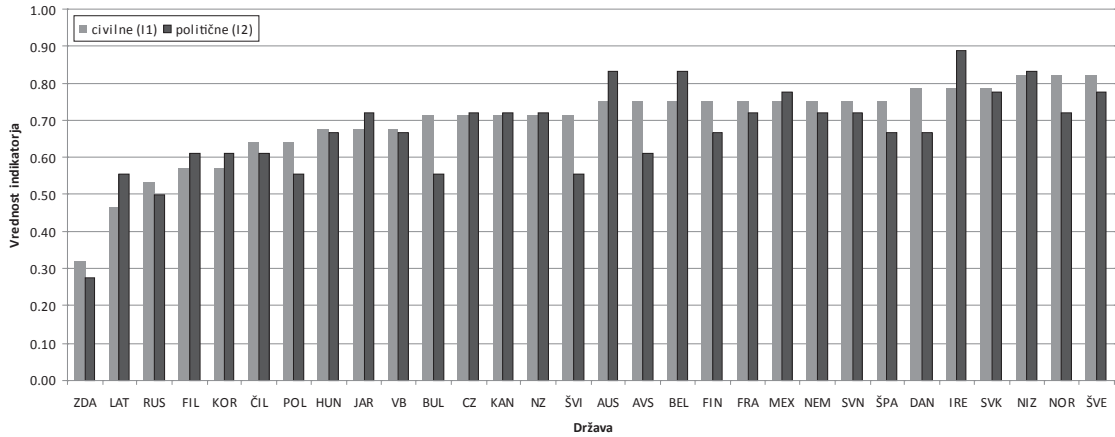
Priloga 3: Pregled državljskih pravic glede na tip

CIVILNE PRAVICE	POLITIČNE PRAVICE	SOCIALNE PRAVICE	PARTICIPATIVNE PRAVICE
<p>Proceduralne pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> dostop do sodišč in zastopanje pravica do pogodbe enaka obravnava pred zakonom pravica tujcev do imigracije in državljanov do emigracije <p>Pravice izražanja:</p> <ol style="list-style-type: none"> svoboda govora svoboda veroizpovedi svoboda do izbire prijateljev in družabnikov pravica do zasebnosti <p>Pravice nadzora nad lastnim telesom:</p> <ol style="list-style-type: none"> zdravstveni in spolni nadzor nad lastnim telesom zaščita pred napadom in nevarnim okoljem <p>Lastniške in storitvene pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> izbira zaposlitve izbira prebivališča lastništva in prodaje lastnine <p>Organizacijske pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> organiziranje delavcev organiziranje gospodarskih družb organiziranje političnih strank 	<p>Osebnе pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> volilna pravica za zastopavljene družbene skupine in imigrante kandidiranja in opravljanja javnih funkcij oblikovanja in včlanjevanja v politične stranke <p>Organizacijske pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> p. političnega lobiranja p. političnega zbiranja sredstev p. zakonodajne in upravne konzultacije p. političnega pogajanja <p>Naturalizacijske pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> naturalizacija na podlagi stalnega prebivališča informiranost o procesu naturalizacije pravice beguncev <p>Opozicijske pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> manjšinske pravice do enakega in pravičnega obravnavanja pravice do političnih informacij in poizvedb protestne pravice in pravice družbenih gibanj 	<p>Preventivne pravice in upravičenja:</p> <ol style="list-style-type: none"> zdravstvene storitve družinski dodatki osebno in družinsko svetovanje fizična rehabilitacija <p>Pravice do priložnosti:</p> <ol style="list-style-type: none"> predšolsko izobraževanje osnovno in srednješolsko izobraževanje višješolsko in poklicno izobraževanje izobraževalna pomoč za posebne skupine <p>Distributivne pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> starostne pokojnine javna podpora nadomestilo za brezposelnost <p>Kompenzacijske pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> nezgodno zavarovanje na delovnem mestu vojne pokojnine poravnava vojne škode kompenzacija za kršenje pravic 	<p>Pravice intervencije na trg dela:</p> <ol style="list-style-type: none"> informacije o programih na trgu dela programi zaposlovanja storitve ustvarjanja delovnih mest <p>Podjetniške in birokratske pravice:</p> <ol style="list-style-type: none"> pravice zaposlitvene varnosti delavski sveti in postopki pritožb participacija klientov v birokraciji ali samoupravi pozitivna diskriminacija pravice kolektivnega pogajanja <p>Pravice nadzora nad kapitalom:</p> <ol style="list-style-type: none"> pravice soodločanja delavski in sindikalni investicijski skladi zakonodaja na področju »bega« kapitala in trustov regionalne investicije in programi izenačevanja razlik

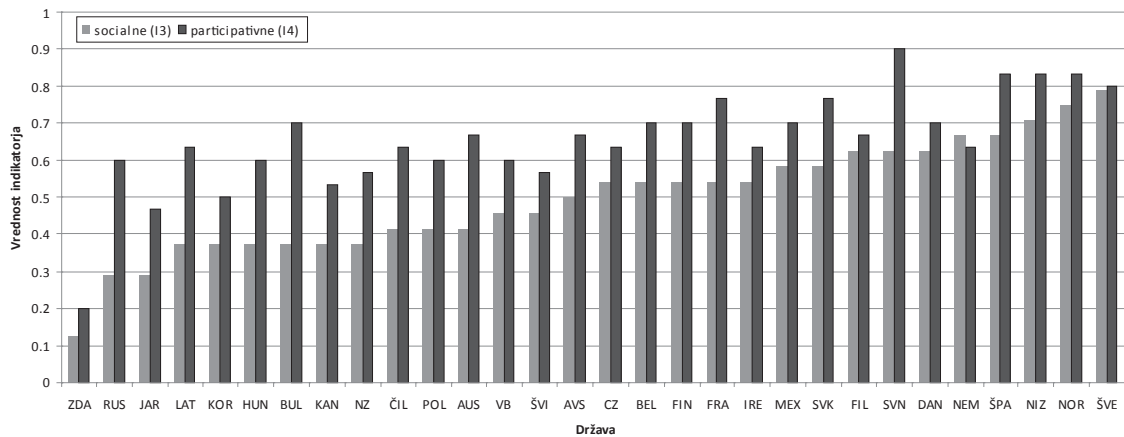
Vir: Povzeto po Janoski (1998: 31)

Priloga 4

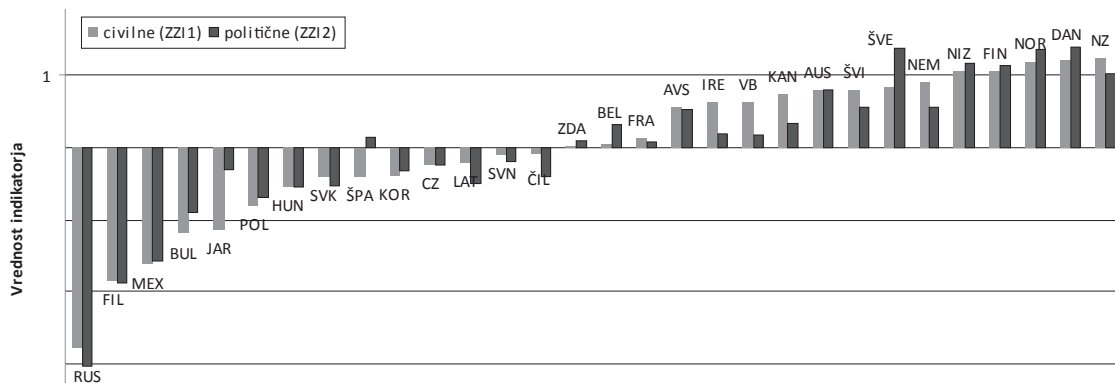
Slika 1: Indikator civilnih in političnih pravic de iure (povzeto po)

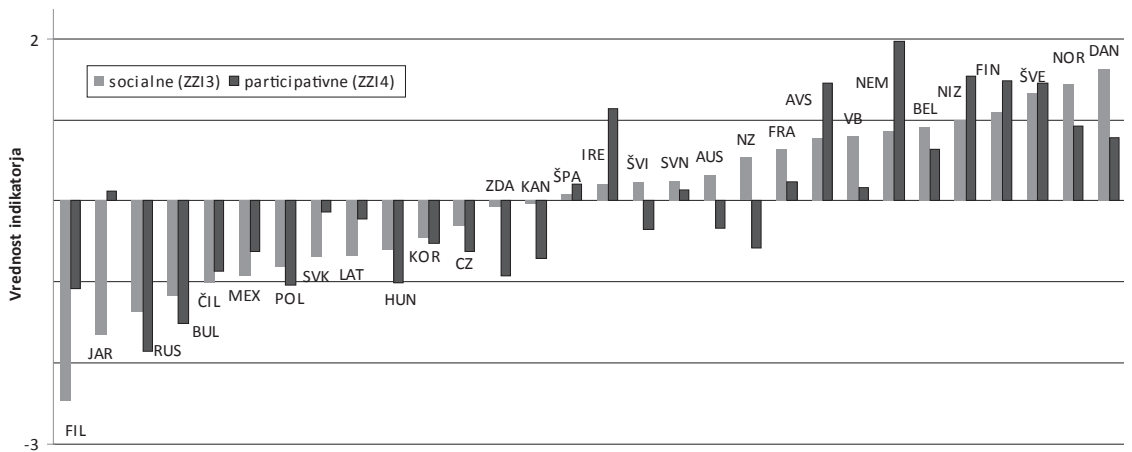
Slika 2: Indikator socialnih in participativnih pravic de iure (povzeto po)

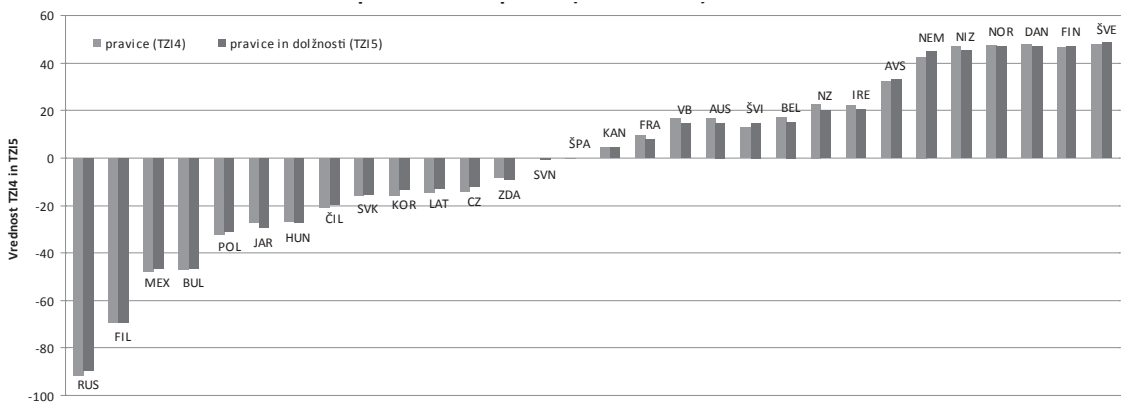
Slika 3: Indikator civilnih in političnih pravic de facto (povzeto po)

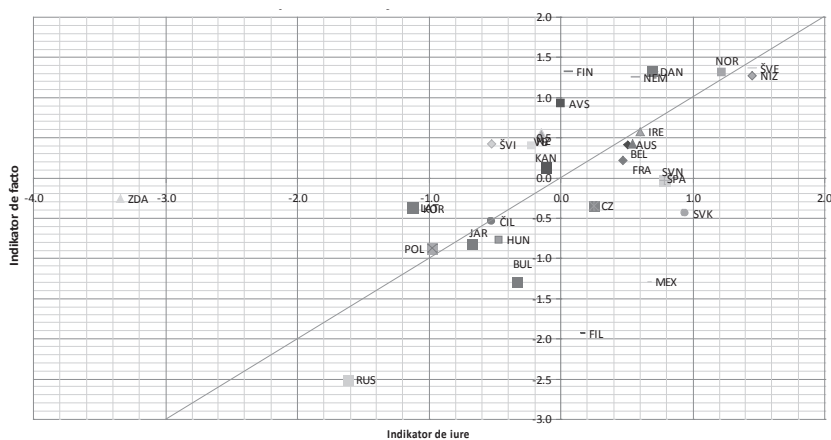
Slika 4: Indikator socialnih in participativnih pravic *de facto* (povzeto po)

Slika 5: Skupni indikator državljskih pravic in dolžnosti *de facto* (povzeto po)

Slika 6: Razporeditev držav v prostoru po agregatnih indikatorjih pravic *de facto* ter *de iure* (povzeto po)

Priloga 5: Klasifikacija držav po kategorijah državljanskih pravic
de facto in de iure (povzeto po)

DRŽAVA	Civilne pravice	Socialne in part. pravice	Agregat pravic	DRŽAVA	Civilne pravice	Socialne in part. pravice	Agregat kategorij pravic
Južna Afrika*	0	0	0	Filipini	0	1	0
Južna Koreja	0	0	0	Čile	0	0	0
Mehika	0	0	0	Madžarska	0	0	0
Filipini	0	0	0	Južna Afrika	0	0	0
Čile	0	0	0	Južna Koreja	0	0	0
Madžarska	0	0	0	Latvija	0	0	0
Latvija	0	0	0	Poljska	0	0	0
Bolgarija	0	0	0	Rusija	0	0	0
Rusija	0	0	0	ZDA*	0	0	0
Slovaška	0	0	0	Velika Britanija*	0	0	0
Poljska	0	0	0	Bolgarija	1	0	0
Češka	0	0	0	Švica	1	0	0
Slovenija	0	1	1	Kanada**	1	0	0
Španija	0	1	1	Nova Zelandija**	1	0	0
ZDA	1	0	1	Avstralija**	2	0	1
Švica	2	0	1	Češka	1	1	1
Avstralija	2	0	1	Avstrija	2	1	1
Kanada	2	0	1	Belgija	2	1	1
Nova Zelandija	2	0	2	Finska	2	1	1
Belgija	1	1	1	Francija	2	1	1
Francija	1	1	1	Irska	2	1	1
Velika Britanija	2	1	1	Nemčija	2	1	1
Irska	2	1	2	Mehika	2	1	1
Nizozemska	2	2	2	Slovaška	2	1	1
Nemčija	2	2	2	Danska	2	1	1
Danska	2	2	2	Španija	2	2	1
Finska	2	2	2	Nizozemska	2	2	2
Norveška	2	2	2	Norveška	2	2	2
Švedska	2	2	2	Slovenija	2	2	2
Avstrija	2	2	2	Švedska	2	2	2